

Onder de loep: **Open Oproep**

Debatreeks over de
aanbestedingscultuur
in Nederland

Inleiding

In de Nederlandse bouwcultuur waart een aandoening rond, waar zowel opdrachtgevers als ontwerpers last van hebben. Ons buurland heeft een kwalitatief hoogwaardig medicijn ontwikkeld dat binnen de Europese wetgeving valt. Na een kwart eeuw ervaring is bewezen dat het medicijn helpt de aandoening te beteugelen. Wat houdt Nederland tegen om dat voorbeeld te volgen?

Het College van Rijksadviseurs trapte in mei een reeks van drie bijeenkomsten af over aanbestedingen. Bij de tweede bijeenkomst op 29 augustus stond de vraag centraal: wat kunnen we leren van de Open Oproep in Vlaanderen? Dat instrument is in 2000, kort na de aanstelling van de eerste Vlaams Bouwmeester, ingevoerd om de architectuurcultuur te versterken. Inmiddels passen stadsbouwmeesters in diverse Belgische steden, waaronder de hoofdstad Brussel, het model toe. Nederlandse architecten kijken 'met lichte jaloezie' naar het Vlaamse voorbeeld*

**dit schreef een architect die voor een verkenning door de Rijksbouwmeester gevraagd was naar zijn mening over aanbesteden*

Open Oproep?

Medicijn, geen wondermiddel

Ruim 750 ontwerpogaven - van bescheiden architectuuropgaven tot masterplannen - zijn er in Vlaanderen via de Open Oproep tot stand gekomen. Het 'medicijn' heeft de architectuurcultuur in België onmiskenbaar een impuls gegeven, maar moet niet als een wondermiddel worden gezien. De Vlaams Bouwmeester heeft de procedure dan ook nooit aan alle opdrachtgevers verplicht voor willen schrijven. Integendeel, de procedure is een aanbod voor begeleiding van de bouwmeester gericht aan opdrachtgevers met een hoge sociale, culturele en maatschappelijke ambitie.

Open Oproep in Nederland?

Waarom is het belangrijk nu een gesprek te voeren over de Open Oproep in Nederland? Rijksbouwmeester Francesco Veenstra verwijst daarvoor naar een position paper dat hij schreef voor een rondetafelgesprek over architectuurbeleid in de Tweede Kamer op 6 september 2023. Als onderdeel van zijn bredere pleidooi opperde hij het model van de Open Oproep te introduceren om zo goed opdrachtgeverschap te stimuleren en kansen te bieden aan ontwerptalent.

In de jaren 1990 is de Vlaams Bouwmeester in het leven geroepen naar het voorbeeld van de Nederlandse Rijksbouwmeester - wil Veenstra nu de rollen omkeren door de Open Oproep naar Nederland te halen? Hij antwoordt daar voorafgaand aan de bijeenkomst niet volmondig 'ja' op maar wil aan de hand van het gesprek proeven hoe men in Nederland tegen de Open Oproep aankijkt. Daarmee speelt hij de bal naar de aanwezigen en vraagt ze om hun ervaringen te delen over de Open Oproep en andere gunningsprocedures.

Europese regelgeving

Op de vraag wie het systeem in Nederland zou willen invoeren, steekt voorafgaand aan de discussie meer dan de helft van de aanwezigen de hand op. Maar, wat weten we er in Nederland eigenlijk vanaf? Hoe zit de Open Oproep precies in elkaar en welke voordelen zijn er ten opzichte van de in Nederland gangbare praktijk van aanbesteden? Hoewel niet veel van de aanwezigen zelf al eens meegedongen heeft naar een opdracht via de Open Oproep, blijken de meesten wel op de hoogte te zijn van het instrument. De enige twijfel die leeft, is of de procedure binnen de juridische kaders van de Europese regelgeving wel is toegestaan.

Moderator Sophie Stravens

Foto: Jelle Hettema

Vlaamse Open Oproep

Herijking Open Oproep

Die onduidelijkheid helpt Tania Hertveld, bestuurscoördinator van het Team Vlaams Bouwmeester, direct uit de wereld: ja, de Open Oproep valt binnen de juridische kaders. Toch is dat geen vanzelfsprekendheid, want wet- en regelgeving is, net als de bouwcultuur, continu in beweging. Daarom heeft het Team Vlaams Bouwmeester kortgeleden de machinerie van de Open Oproep grondig doorgelicht. Hoewel het instrument een belangrijke steunpilaar is van de Vlaamse architectuurcultuur, was de procedure bijna een kwart eeuw na de invoering toe aan een herijking. Behalve gewijzigde juridisch kaders, vormden maatschappelijke evoluties en veranderende visies van de verschillende bouwmeesters, daar aanleiding voor. Hertveld, die sinds 2001 bij het Team Vlaams Bouwmeester werkt, ging met haar collega's daarom terug op zoek naar de kern, om het stappenplan vervolgens up to date te brengen.

Drie uitgangspunten

De kern van de procedure bestaat uit drie uitgangspunten, legt Hertveld uit. Voorop staat het belang van publiek opdrachtgeverschap. De Open Oproep speelt een rol in het stimuleren van opdrachtgevers (doorgaans overheden, maar bijvoorbeeld ook woningcorporaties) om een voorbeeldrol op zich te nemen. Het tweede uitgangspunt is: kwaliteit komt vanuit het proces. Dat komt tot uitdrukking in de dialoogvorm tussen opdrachtgever en ontwerpers, die in de Open Oproep zit ingebakken. Het model onderscheidt zich daarmee van een gesloten wedstrijdcultuur, waarin de selectie van projecten anoniem plaatsvindt. Het derde en laatste uitgangspunt is: werken aan architectuurcultuur. Dat uitgangspunt overstijgt de Open Oproep en is onderdeel van de overkoepelende visie van de Vlaams Bouwmeester. De Open Oproep draagt daaraan bij door de spreiding van opdrachten over het diverse veld van ontwerp bureaus te faciliteren. Het publiek maken van de procedure en de resultaten van de Open Oproep, stimuleert bovendien dat ontwerpers kritisch zijn.

Vragenvuur

Een spervuur aan vragen barst los naar aanleiding van de presentatie van Hertveld. Enkele voorbeelden: Hoeveel kandidaat-ontwerpers draagt de Vlaams bouwmeester voor aan de opdrachtgever? Antwoord: tussen de drie en zeven ontwerpteams, vaak zijn het er vijf. Welke vergoeding krijgen deze teams voorafgaand aan de gunning? Het minimum is 10.000 euro maar dat kan afhankelijk van het type opdracht en de ambitie, verhoogd worden. Zijn behalve de presentaties van de kandidaten de beoordelingen ook publiek? Nee, de beoordelingen vinden in beslotenheid plaats en worden, samengevat, online gepubliceerd. Hoeveel opdrachtgevers melden zich per halfjaar bij de Vlaams Bouwmeester voor de Open Oproep? In de laatste editie waren dat er zeven maar we hebben ook edities gehad met wel dertig projecten. In totaal hebben we over ruim 20 jaar 750 projecten gerealiseerd. Als je dat afzet tegen de totale bouwproductie is dat natuurlijk marginaal, maar de werkwijze past ook niet bij elke opdrachtgever. Wel hopen we de Open Oproep met de herziene procedure een nieuwe push te geven, voegt Hertveld hieraan toe.

Continue reflectie

De vernieuwing van de Open Oproep is onderdeel van een continue reflectie op de werking en uitkomsten ervan. Bij die reflectie betreft de Vlaams Bouwmeester ontwerpers en opdrachtgevers, maar ook architectuurcritici, beleidsmakers en academici. De inzichten biedt het team Vlaams Bouwmeester ook aan het publiek aan, bijvoorbeeld in de vorm van een reizende expositie en catalogus met gerealiseerde projecten en een essaybundel die in 2021 samen met het Vlaams Architectuurinstituut zijn ontwikkeld, ter ere van het twintigjarig bestaan van de Open Oproep.

Spreker Tania Hertveld van Team Vlaams Bouwmeester

Foto: Jelle Hettema

Werving opdrachtgevers

Komen opdrachtgevers vanzelf op de Vlaams Bouwmeester af met projecten? Nee, daar besteedt het Team Vlaams Bouwmeester de nodige tijd en aandacht aan, aldus Hertveld. Zoals in de vorm van een wervend filmpje waarin opdrachtgevers hun waardering voor de Open Oproep in eigen woorden vatten. Een van die opdrachtgevers is blij dat de Open Oproep een uitgesproken visie op de gestelde opgave hoger waardeert dan 'eerder behaalde resultaten'. Dit maakt de Open Oproep laagdrempelig, wat een belangrijk onderscheid vormt met de gangbare Nederlandse praktijk. Daarin maken bureaus met referenties (vanaf een minimaal aantal vierkante meters of hoogte van de bouwsom) veel meer kans dan ontwerpteams zonder die specifieke ervaring. Door de open dialogvorm van de Open Oproep komt vervolgens niet alleen de opdrachtgever in aanraking met verschillende visies, ook de ontwerpteams onderling steken wat van elkaar op.

Laagdrempeligheid

Voor veel ontwerpers is de laagdrempeligheid om te kunnen inschrijven voor een project in de Open Oproep, aantrekkelijk. De Vlaams Bouwmeester stelt de bescheiden voorwaarde van drie referentieprojecten onder eigen naam ontworpen, waarvoor een minimale vergoeding van 1.000 euro is uitgekeerd. De ontwerper benoemt zelf de relevantie van de referenties voor de projectopgave. Of dat ook hout snijdt, is aan de beoordelingscommissie. Door een uitgesproken visie op de opgave te formuleren, start de ontwerper in feite al de dialoog met de opdrachtgever.

Grip op ontwerp kwaliteit

Met de kennis over de werking van Open Oproep op zak, nemen de deelnemers opnieuw plaats maar deze keer in een vissenkompstelling, die uitnodigt tot uitwisseling. Gespreksleider Sophie Stravens stelt de vraag: welke kwaliteiten van de Open Oproep zouden jullie willen introduceren in Nederland? Als eerste komt 'de grip op ontwerp kwaliteit' aan bod, maar wat houdt ontwerp kwaliteit eigenlijk in? Uit het gesprek klinkt een voorkeur voor een brede opvatting, op gebied van functionaliteit, maar ook sociale of -milieuaspecten en de vraag of een ontwerp lang in de toekomst goed blijft. Die uitleg is echter niet gemeengoed, er zijn genoeg opdrachtgevers die bij het woord architectuur denken in termen van mooi of lelijk.

Spoedcursus architectuur

Een 'spoedcursus architectuur' voor opdrachtgevers dus, om misverstanden of zelfs angst voor architecten, weg te nemen? Geen gek idee, vindt men, zij moeten het opdrachtgeven immers leren in de praktijk en kunnen -begrijpelijk- last hebben van koudwatervrees en daarom de dialoog met architecten schuwen. Zeker 'eenmalige' opdrachtgevers zoals schoolbesturen kunnen die begeleiding gebruiken, om in te zien welke deskundigheid een architect kan toevoegen aan het proces. In Vlaanderen zit daarom de bouwmeester bij de beoordeling van de inschrijvingen en kan de anderen in de commissie meenemen in de overwegingen over kwaliteit. Dit zorgt ervoor dat het geselecteerde ontwerpteam niet als enige aan de lat staat om de ruimtelijke kwaliteit te verdedigen.

Borging ruimtelijke kwaliteit

Deze Vlaamse borging van de aandacht voor ruimtelijke kwaliteit komt in de discussie tegenover de Nederlandse praktijk van het 'excelsheet-denken' te staan. Klopt die tegenstelling? Niet helemaal, want in Vlaanderen komt bij de weging van de kandidaten ook een excelsheet van pas, maar dan wel met andere kolommen en niet (alleen) met cijfers erin. Verschuift hierdoor de bewijslast voor ruimtelijke kwaliteit van de ontwerper naar de opdrachtgever? Bij het Team Vlaams Bouwmeester zien ze dat inderdaad gebeuren, verklaart medewerker Eva Amelynck. Zij denkt ook dat opdrachtgevers niet allemaal instappen omdat ze niet van zichzelf vinden dat zij over autoriteit op dat vlak beschikken - maar met de bouwmeester erbij werkt dat dus wel.

Nederlandse equivalenten

Het besef van de werking van de Open Oproep dringt steeds dieper door tot de deelnemers aan het gesprek. Maar er komen ook andere ervaringen aan de orde, zoals vanuit (kleinere) Nederlandse equivalenten van de Open Oproep. Het meest vergelijkbaar in werkwijze en doelstelling is de stichting Mevrouw Meijer die al vijftien jaar actief is om opdrachtgevers in het onderwijs te helpen na te denken over wat er mogelijk is met hun gebouwen. Daarnaast heeft tussen 2015 en 2020 onder de vleugels van het Ministerie van Binnenlandse Zaken een O-team (waarbij de O zowel voor ontwerpen als ontwikkelen stond) geopereerd, dat lokale en regionale opdrachtgevers tijdelijk kon helpen bij gebiedsontwikkelingen. Vertegenwoordigers van beide initiatieven getuigen over de waarde van de (leer)processen en de ontwikkeling van professionele vaardigheden, die eruit voortvloeit.

In vergelijking met Nederland, gaan de bouwmeesters in Vlaanderen en stadsbouwmeesters van Belgische steden wel een paar stappen verder. Een vraag-ophaalronde levert van alles op, van de vraag 'Hoe voorkom je dat honderden teams zich inschrijven?' tot 'welk honorarium is passend?' Ook vragen mensen zich af of de Open Oproep de procedure die leidt tot gunning versnelt of vereenvoudigt.

Efficiëntie

De huidige bouwmeester van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest Kristiaan Borret is blij met de efficiëntie van de bouwmeester-procedure. Het bestek is helemaal uitgeschreven en is juridisch getest, wat opdrachtgevers zekerheid biedt. Behalve publieke opdrachtgevers zien nu zelfs ook private opdrachtgevers de voordelen van de efficiëntie in. Door de waardering kan hij het zich permitteren de voorwaarden van ontwerp wedstrijden, waarvan er in Brussel zo'n vijftig per jaar zijn, te beïnvloeden. Zo dringt hij aan op het aanstellen van een extern jurylid (iemand die niet betrokken is bij de voorbereiding, betaald door de opdrachtgever) als waarborg voor onafhankelijkheid. Ook weigert Borret zich te verbinden aan wedstrijden als het ereloon (honorarium) als een van de gunningscriteria geldt.

Fishbowl gesprek
Foto: Jelle Hettema

Fishbowl gesprek
Foto: Jelle Hettema

Burgerparticipatie

Dan resten er nog twee onderwerpen die beide betrekking hebben op de openbaarheid van procedures: het betrekken van burgers (participatie) en de houding van ontwerpers tegenover hun intellectueel eigendom. Om met het eerste te beginnen: bij het begrip participatie stelt iedereen zich iets anders voor maar dat maakt het onderwerp niet minder belangrijk, het is geen checklist. Het Team Vlaams Bouwmeester ruimt sinds kort meer tijd in om er met de opdrachtgever samen erachter te komen wat de beste strategie is voor hun project. Kristiaan Borret doet dat ook en stelt daarnaast alle presentaties ook open voor burgers. Specifiek voor publieke ruimte-projecten in Brussel gaat hij een stap verder: een burgerpanel vormt sinds kort onderdeel van de beoordelingscommissie.

Intellectueel eigendom

En hoe denken ontwerpers, die al hun ziel en zaligheid in hun projecten leggen, over het opengooien van procedures voor de buitenwacht? Niet elke architect is daar even blij mee. Maar volgens Eva Amelynck is het onlosmakelijk onderdeel van de Open Oproep, omdat het bijdraagt aan kennisdeling in het veld en daarmee bijdraagt aan de Vlaamse architectuurcultuur in brede zin. Ook Nederlandse architecten in het gesprek tonen zich voorstander. Inzicht in de andere plannen kan namelijk enig comfort bieden aan verliezers van een ontwerpwedstrijd. Het zou zelfs de onderlinge solidariteit kunnen vergroten, elke gevestigde architect is immers ook ooit een jonge architect geweest.

Ontwerp-deskundigheid in voortraject

Na afloop van de rijke discussie krijgt de Rijksbouwmeester, die het debat aftrapte door de zaal de vloer te geven, de bal teruggespeeld: waarom nog langer wachten met de invoering van de Open Oproep in Nederland? Veenstra beaamt dat als het in België kan, het ook in Nederland mogelijk is. Maar er moet wel eerst een keuze worden gemaakt om geld en mensen vrij te maken voor de begeleiding. Als het aan Veenstra ligt, mag daarbij de focus, meer dan nu gebruikelijk is, komen te liggen op de periode voorafgaand aan de selectie van een ontwerp bureau. Met name het gebrek aan ontwerp-deskundigheid in het voortraject is een risico voor de kwaliteit van de opgave. Waarom hebben ontwerpers daar geen rol in?

Open Oproep in ARO?

De ministeries van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (VRO) en Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) schrijven gezamenlijk aan een nieuwe Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp (ARO), die na de jaarwisseling ingaat. Zou de Open Oproep, naar Vlaams model, daarin kunnen komen? - vraagt gespreksleider Sophie Stravens aan beleidsmedewerker bij het ministerie van VRO, Chris van Langen. Hij legt uit dat in Nederland de 'Open Oproep' ook al bestaat en gefinancierd wordt vanuit de ministeries, maar iets anders betekent dan in Vlaanderen; het gaat om ontwerp onderzoek en niet om concrete bouwprojecten. Hij geeft aan dat dit type onderzoek, zoals Veenstra ook in het eind van het gesprek noemde, een investering is in de kwaliteit van de voorfase van ontwerp opgaven.

Draagvlak

Of er voldoende draagvlak is om de Vlaamse Open Oproep te laten 'landen' in Nederland blijft, kortom, een lopend gesprek. De Rijksbouwmeester kijkt al uit naar de laatste bijeenkomst in deze driedelige reeks, waaruit moet blijken waar de meeste drive voor concrete verandering ligt. Die bijeenkomst zal gaan plaatsvinden op 7 november, laat hij alvast weten. Ondertussen hoeven we niet stil te zitten en staat het elke opdrachtgever in Nederland vrij om het selectie- en gunningsproces op basis van kwaliteit in te richten. Als voorbeeld noemt Veenstra de eigen prijsvraag voor biobased bouwen, waarbij het College van Rijksadviseurs de opdrachtgever begeleidt bij het maken van een match tussen de opgave en ontwerpers en verder, richting realisatie, aan boord blijft.

Slotwoord van Rijksbouwmeester Francesco Veenstra

Foto: Jelle Hettema

